

Надія Гаєвська, канд. філол. наук, проф.,
Олена Гасєвська, канд. філол. наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка Київ

І. НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКА ЖІНОЧА ПРОЗА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ідеться про вплив І. С. Нечуя-Левицького на розвиток української жіночої прози кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: проза, оригінальність, модернізм, реалізм, характер, поетика, концептуальність, фемінізм, жіноча проза.

Починаючи з ранніх творів ("Двімосковки", "Рибалка Панас Круть", "Причепа" та ін.) він створює жіночі образи своєї епохи, свого часу. Як пише Н. Крутікова, "свіжими й оригінальними були образи двох жінок – "московок" з однойменного твору. Гапка і Марина проходять важкі випробування, але не втрачають чисто людських чеснот" [1, 101].

Колоритні жіночі образи в повісті "Кайдашева сім'я". У кожному є чимало позитивного – працьовиті, гарні господині, люблячі матері, до всякої роботи ладні. Але поступово ці позитивні риси витісняються з характерів героїнь. Скажімо, Маруся Кайдашиха замолоду була спокійною, доброю, але із часом умови, життя, побут, дійсність змінюють характер героїні. Особливо це почало проявлятися після одруження синів – Карпа, а згодом і Лавріна.

"Коли ж до хати прийшла перша, а згодом і друга невістки, вона найважчу роботу переклала на них, стояла над душею, "наче осавула на панщині, а сама не бралась і за холодну воду". Від улесливості і лицемірства вона згодом переходить до відкритої ворожнечі...

Її характер найяскравіше проявляється в мові. Старшу невістку вона спочатку називає "моя доню", "дитино", "моє серце", а потім "кобила", "скажена собака", "змія", заноза". Під час сварок вона на весь рот кричала: "Постривай же ти, суко!", "Одчепись, сатано!" Коли ж позбулась правого ока, селяни почали називати її "видроокою". Вона лукава, сварлива, гоноровита, злопам'яна; вона "сичить", "кричить", "пищить", на все село "піднімає гвалт". Кайдашиха – це породження тогочасної селянської темряви і дріб'язковості.

Молодше покоління – Мотря і Мелашка – не поступаються Кайдашисі. Мотря спочатку, як прийшла в родину, трохи змовчувала свекрусі, але згодом почала відстоювати свою людську гідність. І тут "скочила коса на камінь", почалися нескінченні лайки, сварки, бійки, в яких найчастіше перемагала невістка. Мотрю і Карпа відділили, невістка (Мотря) стала веселою, доброю господаркою, дбайливою матір'ю, але з часом у неї ще більше проявляються риси дріб'язковості, жорстокості, егоїзму, особливо в історії з яйцями, поділу городу, побиття посуду, під час сварки через грушу тощо. Її душу отруїли жадоба, безпросвітність життя, заздрість.

Згодом, так само чинила і Мелашка, перейнявши науку Кайдашихи і грубе, зневажливе поводження Мотрі, врешті-решт теж стає лайливою, дріб'язковою і дає достойну відсіч старшій невістці. Коли одного разу Мотря назвала Мелашиних дітей старцями, та їй відповіла: "Брешеш, брешеш, як стара собако! Та й брехати добре не вмієш! У тебе до того розуму та хисту нема".

Образами Марусі й Мелашки Нечуй-Левицький яскраво показав, як темне й затуркане село, безпросвітність та заздрість нівечили гарні і порядні душі кращих людей з народу.

Надзвичайно цікаві образи баби Палажки і баби Параски в "Кайдашевій сімі". Хоч вони тут епізодичні, пізніше письменник напише окремі твори, в яких відтворить колоритні жіночі характери. Складається враження, що ці дві жінки живуть лише для того, щоб сваритися, ворогувати, плести різні інтриги одна на одну.

Автор для характеристики своїх героїнь використовує різні художні засоби. Але найвлучнішими є мова героїв і портрет, саме через ці засоби розкривається духовна еволюція людини. Надзвичайно лаконічно і досконало письменник подає портрет Марусі Кайдашихи "Маруся Кайдашиха замолоду довго служила в дворі, у пана, куди її взяли дівкою... Вона довго терлася коло панів і набралася од їх трохи панства. До неї прилипла якась облесливість у розмові й повага до панів. Вона любила цілувати їм руки, кланятись, підсолонджувала свою розмову з ними. Попаді й небагаті пані частували її в покоях, садовили поруч з собою на стільці як потрібну людину. Маруся пишалася, губи усміхались, "сипала облесливими словами, наче дрібним горохом. До природної

звичайності української селянки в неї пристало щось дуже солодке, аж нудне. Але як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на весь рот" [2, 304–305]. Письменник описує її одяг, мову, як позитивні, так і негативні риси. "Маруся – "економша" (так, як відомо, глузливо називали її в Семигорах) вбралась, як у неділю, в горсет, в жовті чоботи, в нову білу свиту, ще й засунула в рукав білу хусточку". Письменник "розшифровує" "підтекст": "Довбиші були багатенькі", то ж зрозуміло – і Кайдашеві і Кайдашисі "хотілось себе показати перед багатирями" [2, 317].

До того ж Маруся "любила чепуритись і держала себе дуже чисто. Все на їй було чистеньке, неначе нове" [2, 318].

На оглядинах у Довбишів вона улеслива, "наче в розмові і мед розлила по хаті", "з словами неначе полилась патока з уст" [2, 319].

Це та Кайдашиха, за яку себе видає... Та ось "прозирає" й інша – справжня: "не зводила з Мотрі очей, неначе хотіла випитати всю її душу. Її очі з м'якеньких стали зразу тверденькі. Брови насупились, а осміх злетів з уст і ніби вилетів з хати". Ці "метаморфози" "економші" не могла не помітити ("своїм пронизуватим розумом") Довбишівна: "Той солодкий медок одразу не сподобався Мотрі" [2, 319].

Нечуй-Левицький так само досить тонко описує і портрет Мотрі (на початку твору він подається через сприймання Карпа і Лавріна. Вона гарна, горда, незалежна дівчина. "Карпо неначе бачив, як пашіло її лице з рум'янцем на всю щоку, як білили її дрібні зуби між тонкими червоними губами". Портретний живопис – улюблений прийом письменника. "Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні" [2, 304]. Цей опис ще яскравіше відтіняє кожний індивідуалізуючий штрих, стає, так би мовити, об'ємнішим, справді пластичним.

У "першому кадрі" "схоплена" на мить постать дівчини в цілому, як на картині маляра. "Другий кадр" – обличчя, як ми вже наголошували, подано "крупним планом": "Загорілерум'яне лице ще виразніше малювалось з чорними тонкими бровами, з темними блискучими, як терен, облитий дощем, очима". Митця більше

цікавить внутрішня сутність героїні – кожна найдрібніша психологічна деталь: "В лиці, в очах було розлите щось гостре, палке, гаряче, було видно розум із завзяттям і трохи з злістю [2, 310]. Письменник через опис зовнішності розкриває самотній, ні на кого не схожий, характер. Із цією метою Нечуй-Левицький інколи досить детально подає описи своїх героїв у дії: "Вона принесла з хижки зав'язані в хустці квіти та стрічки і розсипала їх по столі, застеленому білою скатертю; принесла й поставила на лаві червоні сап'янці. Довбишівна сіла на круглому дзигликові коло стола, а подруга-сусіда наділа Мотрі на голову кибалку, вирізану з товстого паперу, схожу на вінок; на кибалку, над самим лобом, поклала вузьку стрічку з золотої парчі, а потім клала стрічки одна вище од другої так, що над лобом було видно пружок од кожної стрічки. Всю кибалку кругом і всі коси вона обтикала квітками з червоних, зелених, синіх і жовтих вузьких стьожок. За вуха вона позатикала пучки дрібненького барвінку, качурині кучері та павині пера і потім розстелила по спині двадцять довгих кінців стрічок до самого пояса" [2, 313].

Це була своєрідна підготовка до "вбрання", а далі – "результат" усього дійства: "Мотря вбралась в зелену спідницю, в червону запаску, підперезалась довгим червоним поясом і попускала кінці трохи не до самого долу, одяглась в зелений з червоними квіточками горсет, взулась в червні чоботи, наділа добре намисто, взяла в руки білу хусточку та й пішла..." і далі цілісний портрет героїні: "Вся її голова аж ніби горіла квітками проти сонця. Павине пір'я блищало й миготіло, а золотий пружок парчі на чорних косах сявав і надавав краси тонким чорним бровам та блискучим очам" [2, 314]. Карпо ошелешений зовнішністю Мотрі, вона йому подобалася, але він її побоювався: "Оддалеки [...] від спідниці дивився на Мотрю, як на її плечах манячили довгі кінці стрічок, як дрібніші в танцях її червоні чоботи, як бряжчало на шії добре намисто з дукачами" [2, 316].

При змалюванні й образу Мелашки автор теж використовує ті ж самі художні засоби (портретописання, своєрідний "кінематографізм" портрету. Мелашка [...] пройшла через греблю, ступила на місток на лотоках, сперлась на поренчата й задивилась не так на воду, як на свою вроду". Якою ж бачить саму себе Мелашка?

"До неї з води виглядало її лице, свіже, як ягода, з чорними бровами. Дівчина милувалась собою та червоним намистом на шиї" [2, 349]. Три портретно-психологічні деталі поки що виділяються ("лице, свіже, як ягода", чорні брови, червоне намисто". Це традиційні фольклорні прийоми. Далі йде більш індивідуалізований портрет дівчини і використання фольклору. За характером Мелашка була більш тонкої натури – ніжніша, чутливіша, зрештою добріша від Мотрі. І навіть описи портрету свідчать про це: "... Була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокi яблочки, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк" [2, 350].

Портрет-образ героїні виростає з фольклорного образу української дівчини; відчутний тут і вплив шевченкової поетики; і в той же час Левицький-художник творить свій самобутній, оригінальний тип.

Пісенна краса героїні причарувала Лавріна – парубок стежить тепер за кожним її порухом: "... дивився на дівчину, як вона спустила на щоки довгі чорні вії, як вона потім повернулась боком, дивилась на воду, на скелі, як блищав її чистий, рівний лоб" [2, 350].

Лаврін зачарований красою дівчини. Він був набагато м'якший, лагідніший, ніжніший від Карпа. "Ой, гарна ж дівчина, як рай, мов червона рожа, повита барвінком!" [2, 350].

І цей внутрішній монолог – не стилізація під народні пісні: такий Кайдашенко-молодший, підкреслюємо, поетичний за складом душі; і викликала це захоплення сліпуча краса Мелашки: "Дівчина засміялась і блиснула всіма білими зубами проти сонця, ніби двома низками перлів. Вона кинула очима на Лавріна, задивилась на його й засоромилась, потім знялася з місця, шугнула зозулею повз Лавріна, блиснула на його карими очима і повернула на шлях" [2, 350].

Як бачимо, портретне мистецтво Нечуя-Левицького йде від фольклорних джерел, характеризується "живописною картинністю" ("великий артист зору"), психологізмом, відповідним пейзажем, кольористикою. Мова героїв чітко і виразно індивідуалізована. Кожна риса кожної героїні виписана досить виразно і переконливо.

Проза Нечуя-Левицького в плані портретописання мала значний вплив на всю українську жіночу прозу кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Н. Кобринську, О. Кобилянську, Дніпрову Чайку, Є. Ярошинську, Х. Алчевську та ін.). Будучи "уважним читачем", Нечуй-Левицький слідкував за літературним процесом кінця ХІХ – початку ХХ ст. І все нове, що з'являлося, "не проходило мимо нього". З'являлись нові імена, нові твори, і природно, митець уважно до них придивлявся. Починалася нова епоха – епоха модернізму, яка несла із собою багато нових імен, тем, образів, нових віянь...

Феміністична і жіноча проза, яка саме в цей період набула значного розвитку засвідчила активність митців у зверненні до жіночих образів, жіночої тематики. Але на відміну від Нечуя-Левицького, його манери письма, жіночі образи означеного періоду згаданих письменниць були іншими.

Письменниці помежів'я століть, справді, по-іншому представляють жіночі типи у своїй прозі. Друга половина ХІХ ст., як уже зазначалося, – час бурхливого розвитку жіночої літературної творчості, зумовленого емансипаційними процесами, що відбувалися в суспільстві.

І сьогодні фемінізм як явище провокує бурхливі дискусії та зумовлює появу неоднозначних оцінок. "Жіноче питання" було і залишається відкритим і актуальним: про виховання й освіту жінки, про її місце в суспільстві та родині, про її права й обов'язки, сперечалися й сперечаються як прихильники жіночої емансипації, так і її противники. Проблему жіночої емансипації порушували у своїй творчості письменники і критики. Чимало науково-публіцистичних, літературно-критичних статей, рецензій, оглядів, присвячених різним аспектам цієї проблеми, були написані представниками різних шкіл і напрямків. Цікавими видаються і художні твори, написані жінками-письменницями.

Особливе місце серед видатних жінок-письменниць свого часу належить Марку Вовчку (псевдонім Марії Олександрівни Вілінської, у першому шлюбі – Маркович, у другому – Лобач-Жученко), талановитій українській письменниці, в творах якої ("Горпина", "Ледащиця", "Козачка" та вся збірка "Народні оповідання", повість "Інститутка", твори російською мовою)

звучать феміністичні ідеї. Марко Вовчок втілювала різні аспекти теми жіночої незалежності у своїй творчості.

Вона першою в українській літературі створила типи самостійних жінок і започаткувала розвиток феміністичних тенденцій. Особливого колориту її романам надають автобіографізм, суб'єктивність, сповідальний характер прозової оповіді, ліризм, емоційність, схильність письменниці до деталізації та ін.

У творах Марка Вовчка відображено пошук "новою жінкою" свого суспільного призначення, порив до знань і праці. Ідеальними якостями жінки Марко Вовчок вважала активність, цілеспрямованість, самодостатність.

Письменниця у своїй творчості акцентує увагу на необхідності зміни стереотипів у взаєминах між чоловіком і жінкою, сформованих патріархальним суспільством. Вона проголошує ідеальним такий тип шлюбу, який ґрунтується на любові, взаєморозумінні і взаємоповазі чоловіка і дружини.

Образи сильних, вольових жінок, які пробують самі розпорядитися своїм життям всупереч найнесприятливішим обставинам, представлені у багатьох її творах ("Три долі", "Ледащиця" та ін). Відомо, що Марко Вовчок переймалася ідеями емансипації жінки, пов'язаними з першою фазою розвитку жіночого руху, відбивши їх як у власній біографії, так і в творчості, зокрема в повістях "Три долі" (1860), "Жили та були три сестри" (1861), "Глухе містечко" (1862), а також в автобіографічних російських романах "Жива душа" (1868) та "В глушині" (1875). Упорядник видання "Три долі. Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі" В. Агеєва наголосила на постійному зацікавленні письменниці проблемами жіночої емансипації.

Те саме спостерігаємо і в жіночій прозі Ганни Барвінок, яка цікавилася родинно-побутовими справами українців, в першу чергу жінки-селянки. Якщо конкретизувати тематику творів саме Ганни Барвінок, то її цікавила, як зауважують критики, доля жінки у сім'ї. Цій проблемі вона присвятила такі свої оповідання, як "П'яниця", "Королівщина", "Перемога", "Вірна пара". С. Єфремов вважав, що "... Ганна Барвінок на відміну від прозаїків-"основ'ян" і особливо Марка Вовчка зображувала трохи вужчу сферу, яка була обмежена психічними переживаннями

жінки-селянки, але в цій сфері авторка почувала себе цілком вільно й дала низку творів чималої літературної ваги" [3, 108]. Важливо, що саме С. Єфремов вказує на стильову ознаку Ганни Барвінок як прозаїка, вважаючи, що її оповідання – це "...здебільшого фотографічні малюнки, мало не стенографічно записані з життя, що подають цікавий матеріал до народної психології, звичаїв, побуту" [3, 108]. Можна стверджувати, що жіночі образи, створені Нечуєм-Левицьким, у своїй основі теж мають багато спільного із жіночими характерами Ганни Барвінок, Марка Вовчка. Вони сильні, мудрі, здатні на протест. І по-своєму героїні протестують, намагаючись утвердити себе в тогочасному суспільстві. Якими методами, то вже інша річ, але кожна з його героїнь мріє про краще життя, про майбутнє.

Згодом будуть створені інші жіночі образи митців межі ХХ ст. Маємо на увазі Ольгу Кобилянську, Наталю Кобринську, Євгенію Ярошинську, які у своїй жіночій прозі поглиблюють феміністичні ідеї героїнь; їхні вчинки, погляди, ідеї, але в письменниць залишається отой портретний живопис; колоритна мова, які характерні для Нечуя-Левицького, через які саме і "пробивалися" перші паростки фемістичних ідей. Але ці письменниці (О. Кобилянська, Дніпрова Чайка, Леся Українка, Н. Кобринська та ін.) по-своєму змальовують героїнь. Скажімо, Дніпрова Чайка письменниця-мариніст – відповідні описи, О. Кобилянська – "гірська орлиця", "смерека" (відповідні діалоги, пейзажі, інтер'єр, інша позасюжетна інформація). Наприклад, привабливі образи народних учительок Марії Миколаївни, Зіни Василівни та Олени Петрівни вивела авторка (Дніпрова Чайка) в оповіданні "У школі" (1909). Твір перейнятий співчуттям до педагогів, змушених терпіти численні, нікому непотрібні перевірки чиновників, приниження. Авторка сповідує думку про потребу всебічного розвитку дітей, вихованні їх на національному ґрунті, засобами рідної, а не окупаційної мови.

Інше оповідання "Месниця" (1931) репрезентує постать старої вже селянки – баби Векли Гнибідихи, яка на хвилях революційних подій "прозріває" під впливом свого сина-пропагандиста Петруся. Його арешт і відправка до Лисоветської тюрми не викликав у матері сліз. Натомість Векла Гнибідиха

переймається синовими ідеями й мужньо береться продовжувати його агітаційну справу, що суголосна поглядам самої авторки.

Жіночі постаті у прозі письменниці поповнили розмаїту галерею образів сучасниць у літературі на зламі ХІХ і ХХ ст. І хоч у цих творах нерідко відчутний відгомін етнографічно-побутової традиції, але вони не належать до старомодних мистецьких явищ. Дніпрова Чайка виводить у творі нових представниць різних суспільних верств, уміло характеризує їхню психологію, мотивує вчинки й душевні поривання, прагнення.

Сучасники дали високу оцінку її творам: зокрема, С. Єфремов зазначав: "Дніпрова Чайка витворила в нашому письменстві особливий жанр символічних малюнків, у яких під зовнішніми реальними рисами раз у раз чується глибший зміст, таємниче порівняння між подіями в природі й людським життям" [3, 530].

І. Нечуй-Левицький теж уважно слідкував за творчістю О. Кобилянської, Н. Кобринської, Дніпрової Чайки. З листування між ними видно, він всіляко підтримував їх діяльність на феміністичній ниві.

Жіноче слово, сказане на захист пригноблених, затурканих, беззахисних селянок, стало звинуваченням самодержавству і своєрідним протестом – так далі жити не можна. Письменниці створюють образи сильних і вольових жінок, які не хочуть терпіти принижень. Ще раніше про це говорили і Ганна Барвінок, Олена Пчілка, Марко Вовчок. Ці письменниці, як видно з їхньої діяльності, уже тоді були зацікавлені проблемами жіночої емансипації.

Героїні Нечуя-Левицького (Мотря, Мелашка, Кайдашиха, Ганна, Марина) не хочуть терпіти так само, як і героїні із творів жінок-письменниць початку ХХ ст.

Саме твори Лесі Українки "Блакитна троянда", О. Кобилянської "Людина", Н. Кобринської "Дух часу" та інші започаткували український літературний фемінізм, а статті Лесі Українки "Новые перспективы и старые тени (Новая женщина западно-европейской беллетристики)" та Наталі Кобринської "Про "Нору" Ібсена" означили початок феміністичного дискурсу в українській літературній критиці.

Жіночий емансипаційний рух – один із найважливіших факторів в історії ХІХ–ХХ ст. емансипаційні тенденції так чи

інакше проявлялися в українському письменстві впродовж цілого століття. Коли говорити про Західну Україну, то слід зазначити, що зачинателем українського феміністичного руху на Галичині була Н. Кобринська, яку теж підтримував І. Нечуй-Левицький.

Як відомо, у Європі фемінізм зародився у ХУІІ ст. у Франції, саме тоді в Україні цей процес відбувався дещо уповільнено, хоч у деяких формах вже існував і на теренах нашої держави. Українська романтична інтерпретація проблеми "жінка і суспільство", як зауважують літературознавці, не виходила за рамки міркувань морально-етичного характеру і чи не найяскравіше виявилась у літературно-художніх жіночих, переважно лірично-ідеалізованих та епічно-героїчних образах, тісно пов'язаних з фольклорно-пісенним жіночим ідеалом, зрештою вони тяжіли до нього.

Фемінізм, як пише С. Павличко, – це культурний рух за визнання прав жінок нарівні із чоловіками. Так сприймалося це явище в ХІХ і на початку ХХ ст. Сьогодні фемінізм – це, швидше, певний спосіб прочитання культури, метод аналізу культурних текстів з позиції жінки. У такому розумінні фемінізм щільно пов'язаний з гендерним підходом до аналізу широкого кола соціально-економічних, політичних і соціокультурних явищ [4].

Що ж до української літератури кінця ХІХ ст., то феміністичні ідеї до неї потрапили, як уже зазначалося, з деяким запізненням. Проте їхні поширення та популяризація відбувалися швидкими темпами, і з 60-х рр. ХІХ ст. жіночий рух набирає своєї сили в Західній Україні, досягаючи апогею у 80–90-х рр. ХХ ст.

Першим літературним самоствердженням був виступ жінок-поетес Західного регіону (Л. Головацької, К. Цибики, К. Попель, М. Дідицької, К. Алексевиц) на сторінках альманаху "Зоря галицька яко альбум на год 1860"; вони прагнули рівноправної із чоловіком участі в культурних і громадських справах.

Виняткове місце в становленні жіночого руху, як уже зазначалось, належить Наталії Кобринській. Вона усвідомлювала обмеженість однопланової постановки питань: громада, освіта, рівність з чоловіком, а тому активно виступала за творення жіночих товариств і видання альманахів, що дадуть змогу жіноцтву проявитись та усвідомити власну силу. Згодом був виданий альманах "Перший вінок" (за сприяння І. Франка),

у якому вперше вдалось залучити до співпраці жіночу еліту і Правобережної, і Лівобережної України.

Вихід альманаху "Перший вінок" трактується як визначна подія, оскільки багато жінок змогли заявити про себе як про митців і одночасно ідентифікуватися з певним інтелектуальним колом. Н. Кобринська і далі скеровувала всі сили на боротьбу за права жінки: "Я по поводу феміністичної справи так собі багато людей наразила і так багато зношу неправди, що помимо цілої сили волі чую, що зачинаю духом падати, – писала Кобринська 10-го жовтня 1900 р. І. Нечую-Левицькому, – кожде, проте, добре слово – то лік на рани душі, та ще осли зтак компетентного джерела виходить, як від Вас, добродію" [5, 18]. Найактивніше працювали на цій ниві жінки-вчительки. І. Нечуй-Левицький певний час теж працював вчителем. І його чимала просвітницька праця була близька Н. Кобринській та іншим жінкам, які намагалися "просвіщати народ".

Наталя Кобринська усе своє життя була "вчителем" і заступницею жіночої емансипації, виходячи з загальних принципів волі, освіти, добра і правди. Тож не випадково автор "Історії українського письменства" С. Єфремов Н. Кобринську називає "однією з перших феміністок у Галичини, що разом із поетесою У. Кравченко, К. Попович-Боярською, Є. Ярошинською стала там піонеркою жіночого руху" [3, 513].

І. Нечуй-Левицький листувався з багатьма жінками-письменницями означеного періоду і всіляко підтримував їх. Але були й інші думки щодо цієї проблеми.

Поширення в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. феміністичних ідей, викликало неоднорідну реакцію з боку чоловічо-літературної еліти того часу. "Офіційне" ставлення було досить толерантним, а "жіночі проблеми" знайшли своє відображення у творах багатьох митців, зокрема І. Франка ("Сойчине крило", "Зів'яле листя"), М. Павлика ("Ребенщуківа Тетяна"). Проте сприяння друкові, популяризація жіночих творів та ідей були відносними. Цікавими щодо цього є міркування, висловлені В. Стефаніком у листі до Л. Бачинського з приводу активізації в Галичині жіночого руху та діяльності Н. Кобринської: "Я дуже скептично відношуся до образования галицьких жінок...

Кобринська, наприклад, є талановита, та образования в неї нема. StuartMill, кілька книжок інших за еманципацію і з економії – то ціле джерело, з котрого черпає, – і є нудна" [6, 351].

Зі свого боку І. Франко, друкуючи в Літературно-науковому віснику оповідання Н. Кобринської "Ідеї", дозволяє собі редагування тих частин твору, де висловлено основні ідейно-феміністичні авторські настанови.

Про скептичне ставлення до жіночих студій у кінці ХІХ – початку ХХ ст. зізнається і С. Єфремов, аналізуючи літературно-мистецьке життя того часу.

Така реакція зі сторони представників чоловічої статі того часу є свідченням, як на наш погляд, елементарного "страху" маскуліної культури перед "новими", сильними жінками, які на повний голос сміливо почали говорити про свої проблеми, потреби та бажання.

І лише зараз (як не дивно, знову на межі тисячоліть), у кінці ХХ – початку ХХІ ст., переосмислюючи та відтворюючи події літературно-мистецького життя кінця ХІХ – початку ХХ ст., можемо із впевненістю говорити, що найкolorитніший, надзвичайно розмаїтий і цікавий український модернізм того часу був саме жіночий літературно-феміністичний дискурс, який у багатьох аспектах випереджав західноєвропейські феміністичні теорії.

Як же ставився до цієї проблеми Нечуй-Левицький?

Епістолярна спадщина І. Нечуя-Левицького свідчить про його інтерес до жіночої прози кінця ХІХ – початку ХХ ст. Часто письменниці зверталися до визнаного метра, видатного прозаїка. Скажімо, Є. Ярошинська в листі до І. Нечуя-Левицького пише: "В мені пробудилась національна самосвідомість. Я сказала, що краще вже трудитись для свого народу, як для чужого. Хоч німецьке образование відчужило мене від свого, то все-таки на дні серця тліла любов до мого народу, его мови і пісні" [7, 405]. Так почалося народження Ярошинської як української письменниці.

Взірцем істинного народного митця для Євгенії, як пише вона сама, був Тарас Шевченка. Устами героїні своєї повісті "Перекинчики" Анни вона говорить про Шевченка: "... він так любив свій народ, натерпівся тільки за нього, а все-таки ніколи йому не споневірівся. Я подивляю його як поета, але його характерові,

як чоловікові, належиться також повне признанє [...] та глибока любов до народу, та сильна воля, бажанє принести йому поміч, та страшна мука за переконанє, і, незважаючи на те, – видержанє таки при них до смерті, – чи не заслуговує все те подиву?" [7, 349].

Одним з методів боротьби за покращення долі українського народу Ярошинська, як і її посестри по перу, вважає культурно-просвітницьку діяльність. Нечуй-Левицький у своїх листах-відгуках підтримує її думки і погляди. На відміну від Нечуя-Левицького героїні жінок-письменниць кінця ХІХ – початку ХХ ст. доходять висновку, що саме через освіту лежить шлях до відродження особистості.

На прикладі творів Ольги Кобилянської, Наталі Кобринської, Уляни Кравченко, Олени Пчілки, Лесі Українки, Любові Яновської, Євгенії Ярошинської простежується шлях творення модерної героїні нової епохи. Вона ставиться в інші умови, ніж жінки-героїні Нечуя-Левицького, коли опановує традиційно чоловічий простір: освіта, професія, громадська діяльність – і остаточно намагається не втратити жіночої ідентичності, пов'язаної з родиною, чоловіком, господарством, дітьми. Так постає емансипаційний герой, який набуває гендерної своєрідності і стає носієм авторської свідомості, як-от Люба (оповідання "Товаришки" Олени Пчілки), Наталка (повість "Царівна" Ольги Кобилянської), Соня (оповідання "Голос серця" Уляни Кравченко), Анна (повість "Перекинчики" Євгенії Ярошинської). Натомість чоловічі образи переважної більшості аналізованих творів характеризує пасивність, інфантилізм, безхарактерність – риси так званого "фемінізованого" чоловіка (Славко, Роман, Стефан (повість "Задля кусника хліба" Н. Кобринської), Костик (оповідання "Товаришки" Олени Пчілки), Кость (повість "Перекинчики" Є. Ярошинської). Авторки по-новому моделюють образ нової жінки – розумної, цілісної, рішучої, сильної, цілеспрямованої людини, здатної долати обставини та опір середовища, втілювати свої переконання. Ці риси стануть визначальними в характері Люби Калинович (оповідання "Товаришки" Олени Пчілки), Наталки Верковичівни (повість "Царівна" Ольги Кобилянської). Автобіографізм, творення одного типу героя, обігрування обмеженого конкретного кола проблем

і ситуацій характерне для письма Марка Вовчка, Ольги Кобилянської, Олени Пчілки.

Ольга Кобилянська в повісті "Людина" виступає на боці своєї героїні і вкладає в її уста власні думки. Олена говорить про емансипацію жінок, про необхідність надати їм рівні права з чоловіками перш за все освіті, адже дівчина хоче щось змінити, хоче активно працювати для народу, жити повноцінним життям, а не бути лише дружиною, господинею в домі та матір'ю: "Донька лісового радника виказувала думку, щоби жінкам було вільно ходити в університети, там нарівні з мужчиною набувати освіти; в життю самій удержуватися, не ждати лише подружжя, котре сталося простим при біженцем проти голоду й холоду" [8, 26].

Більшість жінок-письменниць займалися і громадською діяльністю, як і Нечуй-Левицький. Поряд з літературними творами друкуються публіцистичні праці, в яких звучать феміністичні ідеї (Грицько Григоренко "Справи вищої освіти", О. Кобилянська "Дещо про ідею жіночого руху", Є. Ярошинська "Чого нам боятися?", Л. Яновська "Про становище української селянки"). С. Павличко писала, що жіночий рух в Україні ніколи не мав форми "війни статей", здебільшого він тяжів до культурних рефлексій. Прикладом такого підходу є творчість та життя Лесі Українки та і всіх інших жінок-письменниць тієї пори.

Отже, у жіночій літературі доби модернізму героїнею постає особа з інтелігентського середовища, на першому етапі – це представниці практичних професій: вчителька, лікарка, дещо подібні до героїнь Нечуя-Левицького, на другому – творча людина. Письменниці змінюють бачення і погляди героїнь. Вони майже відмовляються від традиційної репрезентації селянки як імперсонального носія національної ментальності – акцентують увагу на реальному житті героїні. Авторки, зіставляючи стиль життя селянок і панночок, доходять висновку, що в патріархальному світі всі жінки є жертвами якщо не соціальної безправності, то суспільних умовностей. Саме про це і пише Н. Кобринська в листі до І. Нечуя-Левицького від 16 листопада 1895 р.: "Не дуже то корисний для мене час. У нас тепер по поводу нових проколюючихся літературних напрямів такий хаос, що і сміятись і плакати хочеться. Мене для того і не люблять, що

я з деяких наших вчених сміюсь. Та як не сміятись, як їм таке трафляєшсь, що просту мішанину кепського реалізму з романтизмом беруть за новий напрям "настрою" [5, 425]. Згодом вона знову пише прозаїку: "Я по поводу феміністичної справи так собі багато людей наразила і так багато зношу неправди, що по мимо цілої сили волі чую, що зачинаю духом падати, – писала Кобринська (10.10.1900) І. Нечую-Левицькому, – кожне, проте, добре слово – то лік рани душі, та ще з так компетентного джерела виходить, як від Вас, добродію" (1906) [5, 415].

Письменниці, звертаючись до Нечуя-Левицького, завжди відчували підтримку, творчу пораду. Разом зі своїми посестрами Н. Кобринська послідовно відстоювала реалістичний принцип письма, вірність правді життя, як і Нечуй-Левицький, проте визнавали і право митця на пошуки власного способу, власної манери відтворення тої правди, національних характерів, при цьому подаючи свій стиль, свою манеру письма. І ці міркування письменниць багато в чому збігаються з думками і поглядами І. Нечуя-Левицького.

Отже, Н. Кобринська зазначала, що розвиток української літератури пов'язаний із критичним реалізмом, бо саме з реалістичним напрямом розбуджувалось, як всюди, так і у нас питання найнижчих верств, підносила боротьба праці проти капіталу, зарібних сил проти їхніх експлуататорів. Це видно з її виступів ("Промова на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури" (1898), "Про "Нору" Ібсена" (1900), "Август Стріндберг" (1901), "Символізмв народній поезії" (1905), "За кадильню" Дениса Лукіяновича" (1898), "Філістер. Події з родинного життя" (1910) та ін.

Тема української інтелігенції, її місця і ролі в суспільстві є спільною для Нечуя-Левицького і жінок-письменниць кінця ХІХ – початку ХХ ст. Твори Нечуя-Левицького "Над Чорним морем", "Хмари", у яких автор висловлює свої погляди на місце інтелігенції, її роль у житті народу: "Надежда Мурзакова служила в банку, а Соня Навроцька давала лекції в женській єврейській школі – не для заробітку, а ради принципу космополітизму, щоб допомогти найбільше пригнобленій нації, найбільше пригніченій жінчині". ("Над Чорним морем").

Аналогічні думки читаємо і в оповіданні Н. Кобринської "Перша вчителька" та ін.

І. Нечуй-Левицький мав колосальний вплив на розвиток української жіночої прози кінця ХІХ – початку ХХ ст., який виявлявся в різних аспектах: спільних темах, використанні художніх засобів при творенні образів, увазі до національного характеру, до актуальних проблем часу. Його епістолярна спадщина свідчить про увагу до жіночого руху, жіночої прози, всіляку підтримку жінок-письменниць у їхній творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крутікова Н. Історія української літератури ХІХ століття : у 3 кн. / Н. Крутікова. – К., 1997. – Кн. 3. – 360 с.
2. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я / І. Нечуй-Левицький // Збір. творів : у 10 т. / І. Нечуй-Левицький. – К., 1965. – Т. 3. – С. 271–353.
3. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К., 1995. – 520 с.
4. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К., 1997. – 320 с.
5. Лист Н. Кобринської до І. Нечуй-Левицького від 10 жовтня 1900 р. // Кобринська Наталя. Вибр. твори / Наталя Кобринська. – К., 1980. – С. 410–415.
6. Стефанік В. Лист до Бачинського / В. Стефанік // Твори / В. Стефанік. – К., 1964. – С. 351–352.
7. Ярошинська Є. Лист до І. Нечуй-Левицького / Є. Ярошинська // Твори / Є. Ярошинська. – К., 1968. – С. 405–406.
8. Кобилянська О. Твори : у 5 т. / О. Кобилянська. – К., 1962. – Т. 1. – 378 с.

REFERENCES

1. Krutikova N. History of nineteenth-century Ukrainian literature : in 3 books / N. Krutikova. – K., 1997. – Book. 3. – 361 p.
2. Nechuy-Levitsky I. Collected Works : in 10 vol. / I. Nechuy-Levitsky. – K., 1965. – Vol. 3. – P. 271–353.
3. Efremov S. History of Ukrainian writing / S. Efremov. – K., 1995 – 520 p.
4. Pavlychko S. The Discourse of Modernism in Ukrainian Literature / S. Pavlychko. – K., 1997. – 320 p.
5. Letter of N. Kobrinsky to I. Nechuy-Levitsky of October 10, 1900 // Kobrinskaya Natalya. Selected works / Natalya Kobrinskaya. – K., 1980. – P. 410–415.
6. Stefanik V. Letter to Bachinsky / V. Stefanik // Works / V. Stefanik. – K., 1964. – P. 351–352.
7. Yaroshynska E. Letter to I. Nechuy-Levitsky / E. Yaroshynska // Works / E. Yaroshynska. – K., 1968 – P. 405–406.
8. Kobilyanska O. Works : in 5 vol. / O. Kobilyanska. – K., 1962. – Vol. 1. – 378 p.

Стаття надійшла до редакції 11.03.19.

Nadia Gaevskaya, PhD, Prof.,
Olena Gaevskaya, PhD,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

I. NECHUY-LEVITSKY AND UKRAINIAN WOMAN THE FIRM OF THE END OF THE XIX – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

For Ukrainian literature, her writers were characterized by an appeal to the female image, and this is natural, because her fate at all times was extremely difficult. Indeed, in every period of Ukrainian literature we observe this tendency. I. Nechuy-Levytsky, like many other artists of the artistic word, in his works created extremely colorful female images. Later writers of the horse. XIX – beginning. Twentieth century. they will continue this tradition by taking on the model of the creation of these images by prose writers. I. Nechui-Levytsky, already a famous master, paid considerable attention to younger writers, helped them, especially his communication and care with women writers of horses was especially touching. XIX – beginning. Twentieth century. it was during this period that many works of women's prose appeared (O. Kobilyanska, Lesya Ukrainka, N. Kobrynska, Yevgeny Yaroshynska, Dnipro Chayka, Hristya Alchevskaya, etc.). all of them borrowed a great deal and learned their skills in I. Nechuy-Levitsky (1838–1918) in the creation of female images, and he is known to have presented a whole gallery of original female types.

Keywords: *prose, originality, modernism, realism, character, poetics, conceptuality, feminism, female prose.*

УДК 821.161.2.Нечуй-Левицький

Людмила Грицик, д-р філол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОРИЄНТАЛЬНИЙ ДИСКУРС І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Об'єктом вивчення є "орієнтальні" праці І. Нечуя-Левицького, у яких автор осмислює особливості культурних типів – арабського, індуського, китайського, – акцентує на спільному і відмінному в них; простежуються визначені автором найважливіші в моделях культурних типів чинники: релігійні, геополітичні, історичні, культурні тощо. У такому аспекті розглядаються художні твори І. Нечуя-Левицького, зокрема казка "Два брати", індуська легенда "Скривджені і нескривджені", а також "китайський" розділ трактату "Українство на літературних позовах з Московщиною", який розцінюється як перший в Україні нарис з історії давньої китайської